

קרבן חטאת וטומאת החטא

א. כפרת קרבן חטאת ללא תשובה

ב. האם שוגג חייב חטאת בשל אשמתו?

ג. קרבן לכפרת חטא וקרבן לכפרת טומאה

א. כפרת קרבן חטאת ללא תשובה

הגמרא במסכת שבועות (יג ע"א) מביאה דרשה מתורת כהנים שדנה בכוח הכפרה של יום הכיפורים:

יכול יהא יום הכפורים מכפר על שבים ועל שאינן שבים? ודין הוא: הואיל וחטאת ואשם מכפרין ויום הכפורים מכפר, מה חטאת ואשם אין מכפרין אלא על השבים, אף יום הכפורים אין מכפר אלא על השבים! מה לחטאת ואשם – שאין מכפרין על המזיד כשוגג, תאמר יום הכפורים שמכפר על המזיד כשוגג; הואיל ומכפר על המזיד כשוגג, יכפר על שבים ועל שאינן שבים? תלמוד לומר: "אך", חלק.

הדיון בתורת כהנים פותח בניסיון להשוות את כפרת יום הכיפורים לכפרת קרבנות חטאת ואשם, וללמוד מכך שאין יום הכיפורים מכפר אלא לשבים. לכאורה, ברור מכאן באופן חד משמעי שחטאת אינה מכפרת בלי תשובה.¹ אמנם, מהמשנה במסכת יומא לא משמע כן:

חטאת ואשם ודאי – מכפרין. מיתה ויום הכפורים – מכפרין עם התשובה. תשובה מכפרת על עבירות קלות, על עשה ועל לא תעשה, ועל החמורות הוא תולה עד שיבא יום הכפורים ויכפר (יומא פ"ח מ"ח).

לכאורה, מסתימת המשנה שחטאת ואשם מכפרים, בניגוד למיתה וליום הכיפורים שמכפרים "עם התשובה" – משמע שחטאת מכפרת אפילו בלי תשובה.

רש"י הרגיש בסתירה זו, ומשום כך ביאר בדברי המשנה:

1 רש"י שם והרמב"ם (הל' תשובה פ"א ה"א) סוברים שההנחה הזאת נובעת מהצורך להתוודות על הקרבן.

“חטאת ואשם ודאי מכפרין” – ומסתמא תשובה איכא, שאם לא היה מתחרט לא היה מביא קרבן.²

כלומר, גם לדברי המשנה ביומא החטאת והאשם מכפרים רק עם התשובה, והסיבה שהמשנה סתמה ולא כתבה זאת כפי שנכתב לגבי מיתה ויום הכיפורים היא מפני שהבאת קרבן ללא חרטה אינה שכיחה.

אמנם, על פי בעל גבורת-ארי (יומא פה ע"ב) יש לקרוא את המשנה כפשוטה, שחטאת מכפרת בלי תשובה.³ את הדרשה בתורת כהנים הוא מציע לבאר על פי הגמרא בכריתות (ז ע"א):

“שבין” – דאמר יכפר עלי חטאתי; “שאיין שבין” – דאמר לא תכפר עלי חטאתי (כריתות ז ע"א).

כלומר, לדעת הגבורת-ארי רק כאשר אדם מצהיר במפורש לפני הקרבת הקרבן שאינו מעוניין בקרבן – הקרבן אינו מרצה.⁴

דברי הגבורת-ארי מעוררים תמיהה – הייתכן שחטאת תכפר גם ללא תשובה? הייתכן שכפרת החטא תקנה בממון הקרבן ללא וידוי וללא חרטה מפורשת?

2 גם המאירי על המשנה מוסיף שקרבן החטאת מכפר רק עם תשובה, הכלולה במצוות וידוי. בדבריו משמע שאדרבה, עיקר הכפרה הוא התשובה והקרבן הוא השולי – “שהקרבנות עיקר כפרתם בתשובה ווידוי” (בית הבחירה, הוריות ו ע"א).

3 ייתכן שיש מחלוקת תנאים בנידון בתוספתא מסכת יומא פ"ד ה"ט: “חטאת ואשם ומיתה ויום הכפורים כולן אין מכפרין אלא עם התשובה שנאמר: ‘אך בעשור וגו’, אם שב מתכפר לו ואם לאו אין מתכפר לו. רבי לעזר אומר: ‘ונקה’, מנקה הוא לשבים ואין מנקה לשאין שבים. רבי יהודה אומר: מיתה ויום הכפורים מכפרין עם התשובה, תשובה מכפרת עם המיתה ויום המיתה הרי הוא כתשובה”. לפי תנא קמא גם חטאת ואשם אינם מכפרים ללא תשובה, ואילו לפי רבי יהודה לכאורה רק המיתה ויום הכיפורים נזקקים לתשובה כדי לכפר.

4 גם מדברי הרמב"ם (הל' שגגות פ"י ה"ג) משתמע שמביא החטאת צריך להאמין בכוח החטאת אבל אינו מוכרח לחזור בתשובה. האחרונים מקשים על הרמב"ם מדבריו אלו על מה שכתב בהלכות תשובה (פ"א ה"א) ש"בעלי חטאות ואשמות בעת שמביאין קרבנותיהן על שגגתן או על זדונן אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים, שנאמר: 'והתודה אשר חטא עליה'". עיין באר שבע כריתות ז ע"א; שו"ת ארץ צבי חלק ב' עמוד 230 בהגהות על האבני נזר; וארץ צבי על התורה עמוד 224.

קרבן חטאת וטומאת החטא

ב. האם שוגג חייב חטאת בשל אשמתו?

כדי להבין את שורש המחלוקת האם קרבן חטאת מרצה גם ללא חרטה מפורשת עלינו להעמיק בשורש החיוב של קרבן חטאת: מדוע השוגג צריך כלל כפרה על מעשיו, והרי לא היתה לו כוונת זדון?

הרמב"ם מחלק בין סוגי שגגה שונים וכותב:

הבא על אשתו שלא בשעת וסתה וראתה דם בשעת התשמיש, הרי אלו פטורין מקרבן חטאת מפני שזה כאנוס הוא ולא שוגג, שהשוגג היה לו לבדוק ולדקדק ואילו בדק יפה יפה ודקדק בשאלות לא היה בא לידי שגגה, ולפי שלא טרח בדרישה ובחקירה ואחר כך יעשה צריך כפרה. אבל זה מה לו לעשות הרי טהורה היתה ושלא בשעת וסתה בעל אין זה אלא אונס (הל' שגגות פ"ה ה"ו).

לדעת הרמב"ם גם בשגגה יש מעט זדון, כל זמן שניתן היה להישמר מפניה.⁵ אמנם, הרמב"ן בשער הגמול מציע הסבר אחר:

הרי שאכל חלב בשוגג נקרא חוטא שכן קראתו התורה בכל מקום. ומהו חטאו? שלא נזהר בעצמו ולא היה ירא וחרד על דברי המקום ברוך הוא, שלא יאכל ולא יעשה דבר עד שיבדוק יפה יפה ויתגלה לו הדבר שהוא מותר וראוי לו לפי גזרותיו של הקב"ה, ועל הדרך הזו הוא טעם חטא השגגה בכל התורה. ועוד, **שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה דכתיב ונטמתם בם, לפיכך נקרא השוגג חוטא**, אף על פי כן אין השוגג ראוי להענש על שגגתו בגיהנם ובאר שחת, אלא שהוא צריך מירוק מאותו עון ולהתקדש ולהטהר ממנו כדי שיהא ראוי למעלה ההוגנת למעשיו הטובים בעוה"ב, לפיכך חס הקב"ה על עמו ועל חסידיו ונתן להם הקרבנות להתכפר בהן השגגות. (שער הגמול, בתוך כתבי הרמב"ן חלק ב עמוד קע).

לפי הרמב"ן אדם שחטא בשוגג, גם כשלא הייתה כל אשמה מצדו, עדיין מוגדר כ"חוטא", שכן עצם החטא יצר טומאה בנפשו.⁶ אחרונים ביססו והרחיבו את הרעיון של טומאת החטא ומצאו לו ביטויים בתחומים שונים.⁷

5 כלומר, לדעת הרמב"ם אשמת השוגג היא באותו מעשה שבשלו הוא מביא קרבן, וכן כתבו מפרשים נוספים. אמנם, לדעת האלשיך (ויקרא פרק ד') והנצי"ב (ויקרא ד', ח) החטא הנוכחי שבו שגג הוא תוצאה של חטאים קודמים ושל מצבו הרוחני של האדם, ומגלגלים חובה בידי חייב. עיין בזה במאמרו של הרב משה אודס, מעלין בקודש כרך ז.

6 בהקשר זה, עיין גם ברמב"ן על התורה (ויקרא י"ח, כא) המתייחס לפסוק "למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי" (ויקרא כ', ג) האמור בעניין המעביר את בנו למולך. לכאורה הפסוק אינו מובן – והרי ההעברה למולך נעשתה מחוץ למקדש! רש"י (ויקרא כ', ג) מבאר את

לפי זה ניתן לומר שהקרבתן והתשובה שעמו עומדים כנגד שני פגמי החטא – הקרבן נתקן כדי לכפר על הטומאה המטפיזית; ואילו התשובה נועדה לכפר על הרשלנות שבשגגת המעשה. לפי זה מובן כיצד קרבן החטאת מכפר גם ללא התשובה – שהרי הוא מתייחס לטומאה שנוצרה על ידי מעשה העבירה ללא אשמה אישית. ולדברי הרמב"ן (בפירושו השני) ייתכן שבמקרה כזה לא יתחייב השוגג בתשובה כלל.

בפירושו לתורה (ויקרא א', ד) כתב הרמב"ן שהעובר על איסור לאו רגיל בשוגג אינו חייב קרבן בגלל ש"אין עליהם שום נשיאות חטא, ואין צריכין רצוי כלל". יש שמדייקים שאין צורך במקרה זה אפילו לחזור בתשובה על החטא.⁸ לכאורה, דברים

הכינוי 'מקדשי' ככינוי לעם ישראל. הרמב"ן מציע פירוש אחר: "וייתכן שיאמר כן מפני שהמקריב מזרעו למולך ואחר כן יבא אל מקדש ה' להקריב קרבן מטמא את המקדש, כי קרבנותיו טמאים ותועבה לשם, והוא עצמו טמא לעולם שנטמא ברעה שעשה, כמו שאמר באוב וידעוני: 'לטמאה בהם' (להלן י"ט, לא), וכתב: 'ובגילוליהם טמאה' (יחזקאל ל"ו, יח)". במילים אחרות, למרות שהוא "טהור" מבחינה הלכתית, עדיין רוח טומאה שורה עליו. לכאורה, דברים אלו עולים בקנה אחד עם דברי הרמב"ן בשער הגמול.

7 עיין ב'על התשובה' לגר"ד סולוביצ'יק עמוד 17: "יש מושג של טומאת החטא. כל התנ"ך מלא במושג זה של הזדהמות, התלככות, היגאלות על ידי החטא... גם בהלכה ולא רק במקראות ובאגדה אנו מוצאים ביטוי לטומאת החטא. כאן הביטוי הוא קונקרטי. יהודי שעובר בעבירה משתנה מעמדו החוקי. אם עבר אדם עבירה שיש בה עונש מלקות או מיתת בית דין הרי נוסף לעונש המגיע לו שהוא תוצאה מן החטא הוא גם נפסל לעדות. אין זה בא מחמת עונש, אלא יש כאן משום שינוי במעמדו האישי". עיין בהמשך שם שיש מסלול עצמאי לתשובה כדי להיטהר מטומאת החטא.

עיין גם ב'מנחת אשר', דברים נ"ג: "דבאמת שני פנים יש בתשובה כנגד שני פנים שבחטא, דהלא החטא מחייב והחטא מזהם ומטמא, החוטא מתחייב בעונש על חטאו אך גם נפשו נפגמת ומזהמת".

8 הרב מאיר אריק (מובא במילואים בסוף מהדורת הרב חיים שעוועל) מעמת את דברי הרמב"ן בקטע זה עם דברי הרמב"ם בריש הלכות תשובה המחייבים את השוגג לחזור בתשובה. עיין גם בדברי ר' יוסף ענגיל (פנים לתורה, סימן לו) שמרחיב את שיטת הרמב"ן, שאין צורך לכפרה בשגגת לאו, להגדרה כללית בכל איסורי לאווין – לדבריו המוקד הוא המרי נגד רצון ה' ולא עצם המעשה, בניגוד לאיסורי כרת שבהם גם עצם המעשה צריך כפרה. לאור ההגדרות האלו הוא מסביר מדוע עשה דוחה לא תעשה רגיל ואינו דוחה לא תעשה שיש בו כרת. כמו כן, על פי זה ניתן להסביר את שיטת הכסף משנה בדעת הרמב"ם (הל' טומאת מת פ"ט ה"ב) שמחלק בין ספק דאורייתא באיסורי לאו (שמחמירים בו מדרבנן) ובין ספק דאורייתא באיסורי כרת (שיש להחמיר בו מן התורה).

קרבן חטאת וטומאת החטא

אלו עולים בקנה אחד עם דברי הרמב"ן בשער הגמול, וכפי שביארנו, שבשוגג אין אשמה אישית, ורק בחטא שיש בו כרת נוצרת טומאת חטא המחייבת חטאת, מה שאין כן בלאו שאין בו כרת.

גם החולקים על הרמב"ן ומוצאים אשמה אישית במעשה השגגה ייתכן שיסכימו ליסוד זה, שלפיו עיצומו של החטא וטומאתו מצריכים קרבן, והאשמה שבעשייתו מחייבת תשובה.

ראיה שהקרבן מכפר על טומאת החטא

לדעה זו, שהקרבן מכפר על עצם טומאת החטא, ניתן למצוא סימוכין בסוגיית הגמרא במסכת שבועות, המביאה דרשה נוספת מתורת כהנים:

תנו רבנן: "וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל וגו'". יש לי בענין זה להביא שלש טומאות: טומאת עבודה זרה, וטומאת גילוי עריות, וטומאת שפיכות דמים. בעבודה זרה הוא אומר: "למען טמא את מקדשי", בגילוי עריות הוא אומר: "ושמרתם את משמרתִי לבלתי עשות מחקות התועבות וגו' ולא תטמאו בהם", בשפיכות דמים הוא אומר: "ולא תטמא את הארץ". יכול על ג' טומאות הללו יהא שיער מכפר? תלמוד לומר: "מטומאות בני ישראל", ולא כל טומאות, מה מצינו שחלק הכתוב מכלל כל טומאות? הוי אומר: טומאת מקדש וקדשיו, אף כאן בטומאת מקדש וקדשיו, דברי ר' יהודה; רבי שמעון אומר: ממקומו הוא מוכרע, הרי הוא אומר: וכפר על הקדש מטומאות, מטומאות של קודש (שבועות ז ע"ב).

בהמשך הסוגיה חוזרת הגמרא ומבררת את ה'הוה' אמינא' שהכהן הגדול מכפר על טומאת עבודה זרה:

האי עבודה זרה היכי דמי? אי במזיד, בר קטלא הוא! אי בשוגג, בר קרבן הוא! במזיד ולא אתרו ביה, בשוגג ולא אתידע ליה.

הגמרא מניחה שבמקרה של חטא בשוגג קרבן החטאת מכפר על טומאת המקדש שנוצרה על ידי עבודה זרה ועל טומאת הארץ שנוצרה על ידי שפיכות דמים, ולכן אין צורך לכפרה מיוחדת של הכהן הגדול ביום הכיפורים. אמנם, אילו היינו אומרים שהכפרה של הקרבן היא רק על האשמה שבמעשה, גם בשוגג ש"בר קרבן" הוא עדיין יש מקום לכפרת הכהן הגדול ביום הכיפורים – לכפר על עצם טומאת המקדש וטומאת הארץ! על כורחך שגם כפרה על טומאת החטא כלולה בריצויו של הקרבן.

ג. קרבן לכפרת חטא וקרבן לכפרת טומאה

אם כנים דברינו, לכאורה אפשר להסביר בקלות את הקשר בין קרבן החטאת הבא על שגגת חטא ובין החטאות שמופיעות בענייני טומאה וטהרה. הפסוקים מתייחסים לפרה אדומה כקרבן חטאת (במדבר י"ט, ט; שם, יז), ועל בסיס זה חז"ל משתמשים בקרבן חטאת כמודל לדיני פרה אדומה. ולכאורה הקשר שביניהם תמוה – הרי חטאת מכפרת על חטא ואילו פרה אדומה נועדה לטהר מטומאת מת! אכן, אם נניח ש"טומאת החטא", למרות שאינה מתבטאת כטומאה "הלכתית" (מותר לחוטא להיכנס למקדש וכדומה), מוגדרת כטומאה – הקשר ברור. יש תפקיד אחד לקרבן חטאת – לטהר מטומאה, אלא שישנם שני סוגים של טומאה, "טומאה הלכתית" ו"טומאת החטא".⁹

הקשר בין חטאת רגילה ובין פרה אדומה בוקע ועולה מאחד התירוצים לסתירה בין ההתייחסויות השונות שבגמרא לגבי שייכות המונח "כפרה" לפרה אדומה. הגמרא ביומא (ב ע"א) קובעת ש"פרה לאו בת כפרה היא", ומאיך גיסא, הגמרא במועד קטן (כח ע"א) מביאה מימרא בשם רבי אמי:

למה נסמכה מיתת מרים לפרשת פרה אדומה – לומר לך: מה פרה אדומה מכפרת, אף מיתתן של צדיקים מכפרת.

תירוצים שונים הציעו המפרשים כדי ליישב סתירה זו,¹⁰ אבל לענייננו נתמקד בתירוצי של בעל גיליוני הש"ס (מו"ק כח ע"א). הוא מביא מראשונים שונים "דמכונה טהרה בשם כפרה", ולכן פירוש דברי רב אמי הוא שכשם שפרה אדומה מטהרת טמאים כך מיתת צדיקים מכפרת עוונות.

לכאורה, פירוש זה מניח שיש קשר הדוק בין 'טומאה הלכתית' ו'טומאת החטא'.¹¹

9 הקשר בין 'טומאה הלכתית' ל'טומאת החטא' הוא נושא רחב שצריך ליבון. כאן נציין רק עוד השוואה דומה: הדין "ספק טומאה ברשות היחיד – ספקו טמא" גם הוא נלמד מטומאת סוטה (סוטה כח ע"א – כח ע"ב), שאינה 'טומאה הלכתית' כלל!

10 תוספות (מו"ק כח ע"א ד"ה) מסבירים שפרה אדומה מכפרת על חטא העגל ולא על חטא של אדם מסוים. עיין גם בגרסת הר"ח – "אמר רבי אמי: למה נסמכה מיתת מרים לפרשת פרה אדומה? מה פרה זו מטהרת חטאים ונקראת חטאת, וכל חטאת מכפרת עון, כך מיתתן של נשים צדקניות מטהרת ומכפרת עונותיהן של ישראל; וכל שכן מיתתן של צדיקים שמכפרת".

11 בגיליוני הש"ס מביא את דברי השאלות (שאלתא קלג) שגורס בדברי רב אמי: "מה פרה אדומה מכפרת ומעלה ישראל מטומאה לטהרה, אף מיתתן של צדיקים מכפרת על ישראל", ומדייק שהשאלות משווה בין טהרה לכפרת עוונות. בהמשך דבריו הוא מביא גם את דברי

קרבן חטאת וטומאת החטא

על רקע זה, לכאורה ניתן גם לשפוך אור על הקשר שבין קרבן חטאת רגיל לחטאות של מחוסרי כפרה. במסכת כריתות (כו ע"א) נחלקו תנאים ואמוראים בשאלה האם חטאת מצורע ויולדת באה על חטא. אם אינה באה בשל חטא, לכאורה הקשר בין החטאות הללו, הבאות בסוף תהליך הטהרה, לחטאות שבאות על החטא קצת עמום. אבל אם נניח שגם בקרבן חטאת הבא על חטא הכפרה היא תהליך שמטהר מטומאת החטא, אזי מצטמצם הפער בין קרבן חטאת רגיל לקרבן חטאת של מחוסרי כפרה, שהרי לכולם תפקיד דומה.¹²

"תורה אחת לכל החטאות"

מהלך זה, שמנסה לאחד את החטאות השונות, בא לידי ביטוי בהיקף הדרשה "זאת תורת החטאת – תורה אחת לכל החטאות". המשנה (זבחים צב) משתמשת בלימוד זה לרבות כיבוס דם חטאת בכל החטאות, אבל יישום הלימוד לתחומים אחרים תלוי במחלוקת אמוראים (זבחים ט ע"ב).

בדומה, לגבי המקור שממנו לומדים שדין 'לשמה' מעכב בכל סוגי החטאות מצינו מחלוקת אמוראים בשאלה עד כמה יש לאחד את החטאות השונות. בזבחים (ח ע"א) הגמרא מנסה ללמוד מחטאת נזיר ומחטאת מצורע שדין 'לשמה' מעכב בחטאת חלב, אבל בשל פירוט מסוימות למסקנה יש צורך במקור מיוחד בכל סוג של חטאת. אמנם בירושלמי, מובא לימוד לפסול שלא לשמה בחטאת מצורע מחטאת רגילה:

א"ל וכי חטאתו של מצורע מאיכן למידה שתהא פסולה שלא לשמה לא מן הדין קרייא דכתיב ושחט אותה לחטאת, וכתיב: "זאת תורת החטאת" – תורה אחת לכל החטאות (פסחים פ"ה ה"ב).

רש"י על הגמרא בזבחים (פח ע"ב) ש"כתונת מכפרת על שפיכות דמים, שנאמר: 'זיטבלו את הכתונת בדם', ופירש רש"י ש"טבילה היינו כפרה"; וכן מובאת רשימה ארוכה של מקורות. ייתכן שיש להרחיב את המונח "טומאת חטא", שנדרשת לו כפרה, גם ל"טומאת איסור" (כגון טבילת נידה להתיירה לבעלה וטבילת כלים) – ולומר שהטבילה מפקיעה את הטומאה הנולדת מן האיסור. לגבי טבילת נידה לבעלה, כבר האריכו המפרשים לבאר את הקשר שבין טומאת הנידה ואיסורה לבעלה (עיין באתון דאורייתא סימן כא). ולגבי טבילת כלים כתב רש"י (במדבר ל"א, כג) – "שאף להכשירן מן האיסור הטעין טבילה", ובשור"ת חתם סופר (יר"ד סי' קיד) בשם הרא"ם הוכיח מדבריו שבליעת איסור "מטמאת" את הכלי ולכן יש חיוב טבילה. מכאן מובן מדוע נוקטת התורה באיסורי אכילה את הלשון "ונטמאתם בם".

12 עיין בפירוש הרד"צ הופמן לספר ויקרא (ה', יח) שהעלה רעיון זה מהפסוקים המקבילים של שני סוגי החטאות.

כיצד ניתן ללמוד את דין 'לשמה' בנזיר ובמצורע, שקרבנותיהם באים לטהרה, מקרבנות שנועדו לכפר על חטא? אלא על כורחך שיש מכנה משותף לכולם, שהם באים לכפר על טומאה – טומאת מת או טומאת חטא.

כסימן לעקביות שיטתית שחורזת את כל המקומות, יש לציין את דעת האמורא רבא בסוגיות השונות שהזכרנו. בזבחים ט ע"א מיישם רבא את הדרשה "תורה אחת לכל החטאות" להכשיר חטאת חלב לשם חטאת נזיר. רבא הוא גם שמציע בזבחים ח ע"א ללמוד את תוקף דין 'לשמה' בחטאת חלב מחטאת נזיר (עיין בשטמ"ק שם אות ט', המביא שרבא לא חזר בו מיסוד הצעתו שאפשר ללמוד מחטאת נזיר לחטאת חלב). רבא הוא גם האמורא שבכריתות (ז ע"א) מסביר שהגבלת כפרת החטאת ל"שבים" בלבד אינה מותנית בתשובה מילולית, אלא בעצם הרצון שהחטאת תעלה לרצון ותכפר. כפי שהסברנו למעלה, שיטה זו מבוארת יותר לפי ההסבר שהקרבן מכפר על עצם טומאת החטא.